

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
СУМСЬКА ФІЛІЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ
з навчальної дисципліни «Філософія»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)
за темою 13 – «Суспільний прогрес та тенденції розвитку сучасної
цивілізації»

Суми 2024

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 14.08.2024 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 08.07.2024 № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 13.08.2024 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол від
27.06.2024 № 22)

Розробник:

Доцент кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат філософських наук
Тетяна ПОНОМАРЕНКО

Рецензенти:

1. Доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат соціологічних наук
Наталія БОБРО
2. Професор кафедри психології, політології та соціокультурних технологій
Сумського державного університету, доктор філософських наук, професор
Андрій ЛЕБІДЬ

План лекції

1. Рушійні сили суспільства.
2. Суспільне виробництво і його структура.
3. Розвиток суспільства у філософській думці.
4. Етапи розвитку суспільства.

Рекомендована література:

Основна

1. Філософія : підручник / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2018. 432 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/pidr_filos_208.pdf
2. Філософія: підручник / В. С. Бліхар, М. М. Цимбалюк, Н. В. Гайворонюк, В. В. Левкулич, Б. Б. Шандра, В. Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с. URL: <https://cutt.ly/5wjCpP29>
3. Шепетяк О., Шепетяк О. Філософія : підручник. Львів : Місіонер, 2020. 784 с. URL: <https://cutt.ly/PwjCDgaI>

Додаткова

1. Гринів О. Історія філософії. Курс лекцій для аспірантів. Львів, 2015. 559 с. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/3443/1/istorija%20filosoifii.pdf>
2. Історія філософії : навчальний посібник / Салій А. В., Зінченко Н. О., Біланов О. С. Вид. 2-е, доповнене. Полтава : Дивосвіт, 2018. 192 с. URL: http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/6752/3/history_of_philosophi.pdf
3. Суспільство, людина, право: досвід філософсько-правового осмислення: монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін.; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2018. 350 с. URL: <https://cutt.ly/qwjCIKbv>

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Інститут філософії НАН України імені Григорія Сковороди. URL: <http://www.filosof.com.ua/>
2. Інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ. Філософія. Логіка. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/communities/b1144b3a-80f2-4fb0-a8c6-702efd7f112f>
3. Найвидатніші філософи світу та України. URL: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/dict.html>
4. Філософська енциклопедія Стенфордського університету (англійською мовою). URL: <http://plato.stanford.edu>
5. Філософія – Політологія: Онлайн. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-10.html>

Текст лекції

1. Рушійні сили суспільства

Суспільство, як і природа, має свій внутрішній двигун – суперечності, які виступають джерелом і рушійною силою розвитку соціуму. Суперечністю між існуючим і необхідним є людські потреби. Потреби становлять джерело діяльності людей. Крім потреб у їжі, одязі, житлі, відпочинку, існують потреби в інформації, спілкуванні, самореалізації, освіті, повазі, потреба соціального захисту тощо.

Потреби людини є основою її інтересів як усвідомлених потреб. Потреби притаманні всім біологічним істотам. Інтереси притаманні тільки людині. Інтереси, як і потреби, є рушійною силою діяльності, тому для розуміння сутності суспільних процесів потрібно знаходити певні інтереси дійових осіб.

Потреби можна поділити за різними основами. Наприклад, за носієм потреби поділяються на індивідуальні, групові, національні, суспільні. За своїм значенням – на основні і неосновні. На нашу думку, можна виділити такі основні потреби людини:

1. Матеріальні потреби. За своєю сутністю це потреби в матеріальних умовах людського існування (їжа, житло, здоров'я тощо).

Найважливішою філософською проблемою щодо матеріальних потреб є відносна безмежність людських матеріальних потреб і обмеженість природних ресурсів. У разі зростання кількості населення Землі такими ж темпами, як у XX ст., вже через 40 – 50 років світові загрожуватиме голод.

2. Духовні потреби. Основними видами духовних потреб є:

- пізнавальні потреби;
- потреби у світогляді;
- суспільно-політичні потреби;
- потреба в дотриманні прийнятих у суспільстві правових норм;
- естетичні потреби;
- релігійні та інші потреби.

3. Комунікативні потреби. Інколи потреби в спілкуванні відносять до духовних потреб. Але ми вважаємо, що можна говорити про особливий клас комунікативних потреб. До комунікативних потреб відносяться всі різновиди потреб у спілкуванні, а саме: потреби в колективних формах життєдіяльності (праці, побуті, дозвіллі), у любові, дружбі, у намаганні бути членом великої чи малої соціальної групи (спілки, сім'ї) тощо. Комунікативні потреби, на відміну від матеріальних і духовних мають особливу спрямованість. Якщо об'єкт матеріальних і духовних потреб - це світ предметів і явищ (матеріальних та ідеальних), то об'єктом комунікативних потреб виступає інший суб'єкт (особа, соціальна група, суспільство).

4. Потреба самореалізації. Це одна з основних потреб особи, що бере початок із родового намагання людини до утвердження своєї неповторності, свого "Я".

Потреба в самореалізації, на відміну від інших потреб, полівалентна. Вона

може проявлятися не в одному, а практично в усіх видах діяльності. Не випадково Г. Гегель назвав її всезагальною і абсолютною потребою.

Це лише основні види потреб. Зайве говорити, що кількість потреб не вичерпується наведеною класифікацією.

Усі ці потреби й інтереси викликають до життя суспільне виробництво тих чи інших продуктів і послуг, стимулюють це виробництво.

2. Суспільне виробництво і його структура

Суспільне виробництво існує тому, що існують людські потреби й інтереси.

Суспільне виробництво охоплює такі сфери буття:

1. Матеріальне виробництво. Щоб жити, людина має забезпечити своє життя, насамперед, матеріально. Коли б людство хоча б на годину зупинило процес матеріального виробництва, воно, якщо б не загинуло, спотворило б спосіб реального буття у світі.

2. Духовне виробництво. Це діяльність виробництва, розподілу, обміну, споживання та зберігання духовних цінностей. До них належать ідеї, теорії, погляди, почуття світоглядного, суспільно-політичного, філософського, релігійного й іншого характеру.

3. Виробництво засобів комунікації. Це, перш за все, мова як знакова система разом з її інтерпретацією або системою значень.

4. Виробництво людини, її соціалізація. Процес соціалізації людини складається із сукупності відношень: «Я – ТИ» – діяльність із формування моральних якостей людини; «Я – МИ» – виробництво ідей, теорій, поглядів щодо міжкласових, міжнаціональних, міждержавних відносин; відношення «Я – ПРИРОДА» як виробництво і прищеплення людині екологічної свідомості в усіх її проявах.

Людина соціалізується через посередництво всіх форм, вироблених досвідом попередніх поколінь.

Отже, суспільне виробництво – це активна діяльність соціальних суб'єктів, спрямована на вироблення матеріальних і духовних цінностей, форм людського спілкування та самої людини.

Суспільне виробництво здійснюється за законами соціуму. Саме соціум визначає систему суспільного виробництва. У свою чергу, суспільне виробництво обумовлює основний зміст соціальної структури виробництва.

Усі сфери суспільного виробництва мають свої цілі, свої способи виробництва і отримують свої результати. Найважливішим елементом цієї структури є спосіб, яким здійснюється те чи інше виробництво.

Можна виділити спосіб виробництва матеріальних благ, спосіб виробництва духовних цінностей, спосіб виробництва форм спілкування і способи виховання, соціалізації людини.

Кожен з названих способів виробництва складається з продуктивних сил та виробничих відносин. Продуктивні сили включають у:

- 1) цілеспрямовану діяльність людини;
- 2) знаряддя праці;
- 3) предмети праці.

Предмети праці – це те, на що спрямована матеріальна, духовна чи інша перетворююча діяльність. Це матеріал, який перетворюється в результаті людської діяльності.

Знаряддя праці – це все те, що суб'єкт діяльності використовує для передачі своїх дій на предмети праці. У матеріальному виробництві знаряддями праці можуть бути верстати, машини, біотехнологія, ядерна енергетика тощо. У духовному виробництві знаряддями праці можуть бути пензель художника, певний музичний інструмент музиканта, перо літератора тощо.

Окрім знарядь праці, для успішного здійснення процесу виробництва необхідні певні умови праці (виробничі приміщення, концертні зали, театри, кінотеатри, музеї, зручні шкільні класи, студентські аудиторії тощо).

Знаряддя праці разом із умовами праці становлять засоби праці. Предмети та засоби праці утворюють засоби виробництва. Активну і вирішальну роль у суспільному виробництві відіграє кваліфікована людина. Але слід підкреслити, що використання людських знань, досвіду, навичок може бути здійснене лише при ефективних методах і формах організації матеріального чи духовного виробництва.

Люди виробляють матеріальні та духовні блага не поодиночі, а вступаючи у певні відносини як з природою, так і один з одним. Ці взаємовідносини людей у процесі виробництва дістали назву "виробничі відносини". Це друга складова будь-якого способу виробництва.

Виробничі відносини є формою продуктивних сил, формою розподілу, обміну і споживання суспільного матеріального і духовного продукту.

В основі виробничих відносин лежить власність на засоби виробництва. Ця власність має різні історичні форми, що склалися у суспільстві:

- індивідуальна (приватно-індивідуальна) – це володіння і користування окремою людиною засобами виробництва;
- особиста (приватно-особиста) форма – власність соціалізованої людини, а також спільна власність сім'ї;
- колективна (приватно-колективна) форма – це добровільне об'єднання майна громадян;
- державна власність;
- власність спільних підприємств, інших держав або їх юридичних або фізичних осіб;
- інтелектуальна власність; об'єктами інтелектуальної власності є духовні цінності: здобутки науки, літератури та мистецтва, різноманітні відкриття, винаходи тощо.

Характер власності визначає форми відносин між людьми в суспільстві. Форми власності визначають форми розподілу суспільного продукту. Вони визначають і місце людини в системі суспільного виробництва. Левову частку прибутку отримує власник засобів виробництва. Виробник отримує заробітну платню.

Продуктивні сили та виробничі відносини перебувають у діалектичній єдності і залежать одне від одного. Ця залежність виражається в таких

напрямах:

по-перше, виробничі відносини похідні, вторинні щодо продуктивних сил;

по-друге, нові продуктивні сили зароджуються у надрах старого устрою. Щоб задовольнити зростаючі потреби, люди постійно вдосконалюють знаряддя виробництва і самих себе, тому продуктивні сили мають тенденцію випереджати виробничі відносини;

по-третє, продуктивні сили вимагають лише певної, а не довільної форми виробничих відносин;

по-четверте, виробничі відносини не пасивні; вони здатні активно впливати на розвиток продуктивних сил, що їх породили. Наприклад, нові, прогресивні виробничі відносини, що відповідають рівню розвитку продуктивних сил, виступають джерелом і рушієм матеріального і духовного виробництва. Якщо ж виробничі відносини застаріли, то вони уповільнюють розвиток продуктивних сил. Ця сторона взаємозв'язку між продуктивними силами і виробничими відносинами відображається в загальносоціологічній тенденції відповідності виробничих відносин характеру та рівню розвитку продуктивних сил.

Усі розглянуті нами способи матеріального і духовного виробництва, виробництва форм комунікації перебувають у взаємному зв'язку і взаємно обумовлюють одне одного.

Зміна способів виробництва викликає зміну всього укладу суспільного життя. Зі зміною способів виробництва відбуваються зміни матеріального, соціального, політичного, духовного життя. Змінюється соціальна структура суспільства, ідеологія, соціальна психологія, формуються нові особистості.

Отже, аналіз суспільного виробництва та його структури дає змогу більш глибоко усвідомити складний системний характер соціуму, визначити джерела та рушійні сили суспільного розвитку.

3. Розвиток суспільства у філософській думці

Протягом майже всієї історії розвитку філософської думки поряд з іншими фундаментальними ідеями чільне місце посідала ідея прогресу. **Під прогресом** (лат. progressus – “просування”, “рух уперед”, “успіх”) **зазвичай розуміють тип, напрям розвитку, який характеризується переходом від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш удосконаленого.**

Про прогрес можна говорити стосовно системи в цілому, її окремих елементів, структури та інших параметрів об'єкта, що розглядається.

Стосовно суспільства ця проблема постала у визначенні напрямку його розвитку. Чи цей розвиток йде по висхідній лінії, чи по нисхідній, чи в суспільстві все відбувається на одному рівні (інгрес) – чи піднесення, чи зменшення життєвих сил.

Ідея прогресу розглядалася ще в стародавньому світі. Історія суспільства античними авторами зображувалося або як процес, який йде по нисхідній від «золотого віку» (Гесіод, Сенека), або як циклічний колообіг, який повторює одні й ті ж стадії (Платон, Арістотель).

Християнська філософська думка розглядала історію як процес, який йде до

певної провіденціалістської мети. Пізніше, у різних варіантах, позбавлених релігійних забарвлень, ідея прогресу активно обговорювалася в наступних історичних періодах.

Англійський філософ Френсіс Бекон (1561–1626) головну увагу звертав на прогрес науки і техніки, на зростаюче панування людини над природою. Він із великим оптимізмом вдивлявся в майбутнє. У ньому він бачив вищий і більш досконалий етап розвитку суспільства.

Першу теоретично обґрунтовану концепцію прогресу висунув французький філософ-просвітитель Жак Тюрго (1727–1781). У праці «Роздуми про створення і розподіл багатства» він висловив тезу про прогрес як загальний закон історії. Цей закон був сформульований так: маса людського роду завжди прямує, хоч і повільними кроками, до все більшої досконалості. Основою прогресу, на думку Ж. Тюрго, є людський розум. Розум має дивовижні можливості. Він звершує в історії значущі акти і стає дієвішим та активнішим у наступні епохи.

Ідею суспільного прогресу як прогресу розуму і науки підхопив французький мислитель Жан Кондорсе (1743–1794). У праці "Ескіз історичної картини прогресу людського розуму" він, як і Ж. Тюрго, головне джерело піднесення людства вбачав у можливостях людського розуму. Усю історію суспільства Ж. Кондорсе поділив на епохи. Кожну наступну епоху він розглядав як більш прогресивну. Щаблями суспільного прогресу, на його думку, були: об'єднання у племена, перехід до скотарства і землеробства, писемність, культура Давньої Греції, розвиток науки, Просвітництво, книгодрукування, звільнення науки від гніту авторитетів, утворення Французької республіки. Десяту епоху Ж. Кондорсе залишав відкритою для прогресу людського розуму.

Найбільш ґрунтовний і всебічний розвиток концепція прогресу знайшла у поглядах на історію суспільства Г. Гегеля. Він розглядав історію як єдиний закономірний процес. У цьому процесі кожна епоха є унікальним і водночас необхідним щаблем в загально-історичному розвитку людства. У межах цілісного соціально-історичного процесу відбувається всесвітнє сходження до свободи. Водночас у кожній історичній епохи є своя міра усвідомлення і реалізації свободи. Історія людства, за Г. Гегелем, є суперечністю, яка відображається співвідносними категоріями "прогрес – регрес". Кінець кінцем, тенденція прогресу перемагає, і в цілому людство рухається до утвердження царства розуму і свободи.

Погляди на розвиток людської історії як на поступальний прогресивний рух до переходу від царства необхідності до царства свободи обстоювали К. Маркс та Ф. Енгельс. Історія людства постає у них, насамперед, історією суспільно-економічних формацій. В основі суспільно-економічної формації лежить відповідний спосіб виробництва, і кожен наступний із них є обов'язково більш досконалим. Носієм прогресу завжди є передовий клас нової епохи, який виступає проти консервативних суспільних відносин, що гальмують розвиток суспільства. За К. Марксом, перехід від однієї суспільно-економічної формації до наступної (скажімо, від рабовласницької до феодальної) відбувається обов'язково через соціальну революцію.

Сучасні мислителі дійшли висновку, що без гармонійного розвитку всіх

сфер культури в їх цілісності прогрес у розвитку людства взагалі неможливий. Вони виходять з визнання не одного, а цілої системи факторів, що обумовлюють суспільний прогрес:

- ефективність виробництва;
- організація соціального управління;
- стан сфери побуту;
- рівень споживання матеріальних і духовних благ;
- розвиток науки і культури;
- освіта і виховання;
- правовий захист людини;
- самопочуття людини в соціальній системі.

Варто зазначити, що на матеріалі технічного і наукового розвитку сходження людства безсумнівне і не потребує доказів. Розвиток науки сприяє технічному прогресу, зростанню суспільного багатства, спричиняє науково-технічні революції. Відкриття науки поповнюють інтелектуальний арсенал суспільства. Проте, наука сьогодні має змогу зробити такі відкриття, які загрожуватимуть існуванню людства.

Звідси виникає проблема: чи є наукові здобутки показником прогресу людства? Передусім, це питання стосується технічного прогресу, який, як відомо, вступає в суперечність із тенденціями розвитку подальшої історії.

Надзвичайно складною є проблема прогресу мистецтва, філософії, моралі, релігії. Ми не можемо довести, що кожен новий рік чи нова епоха приносять людству нові досягнення в духовній сфері. Усе, що виникає пізніше, не завжди є кращим і прогресивнішим. Довести, що мистецтво прогресує, спираючись на творчість окремих митців, неможливо. Мистецьке багатство людства вимірюється не окремими творами, а їх сукупністю.

Отже, ми можемо вважати, що мистецтво прогресує, оскільки воно стає дедалі повнішим, досконалішим, довершеним.

Прогресує і філософська думка. Платон, Арістотель, Т. Гоббс, Дж. Локк, Й. Фіхте, І. Кант, Г. Гегель, К. Маркс, М. Хайдеггер, Ж-П. Сартр, А. Камю – це вершини на філософському плато. А філософський прогрес є постійним нарощуванням цих вершин. Філософське сходження означає і ґрунтовні відповіді на одвічні питання, й гуманістичне збагачення людяності філософської думки.

На нашу думку, подібне сходження властиве і людській моралі. Людство творить подальшу гуманізацію моралі. Людина дедалі частіше може діяти так, як вважає за потрібне. У той же час право діяти самочинно зберігається і за іншими людьми.

Прогресу духовності сприяє і релігія. Джерело сходження релігії полягає в тому, що вона діє як певна духовна система, у якій спресовані і взаємно доповнюються естетичні, моральні, світоглядні ціннісні чинники.

Чи існують філософські концепції, які заперечують прогрес у суспільстві?

У світовій суспільній думці щодо прогресу в цілому і прогресу духовних надбань людства існували й існують так звані антипрогресистські концепції.

Перша з цих концепцій виходить із твердження про те, що кожний народ має свою неповторну історію. Він творить свою неповторну матеріальну і духовну культуру. Усе це ніяк не можна порівнювати. Тому не можна говорити про більш прогресивні чи менш прогресивні, більш високі чи менш високі культури. Цю концепцію найбільш послідовно обстоювали німецький філософ Вільгельм Дільтей (1833–1911), англійський етнограф і антрополог Броніслав Маліновський (1884–1942), французький етнолог Клод Леві-Стросс.

Друга лінія заперечення прогресу виходить з того, що історія людства розвивається суперечливо, адже нерідко прогрес здійснювався насильницькими методами. Засобами насильства створювались і розпадались держави, ділилися землі і народи. У зв'язку з цим виникає питання про ціну подібного прогресу. Зазначений підхід започаткували Жан-Жак Руссо (1712–1778), Іммануїл Кант (1724–1804). У ХХ ст. цієї лінії заперечення прогресу дотримувались англійський філософ Бертран Рассел (1872–1970), англійський історик і соціолог Арнольд Тойнбі (1889 – 1975), французький філософ Раймон Арон.

Загальне спрямування роздумів цих мислителів можна визначити назвою однієї з книг Р. Арона – «Розчарування в прогресі». У цьому творі йдеться про кризу цивілізації, про загрозу, що нависла над світом у ХХ ст. у зв'язку зі зростанням техніко-технологічного потенціалу суспільства.

Третя лінія заперечення прогресу може розглядатися як його часткове заперечення. Визнається прогрес окремих сфер життєдіяльності при запереченні прогресу в цілому.

В основу цього підходу покладені:

по-перше, теоретичні обґрунтування німецьким філософом Освальдом Шпенглером (1880 – 1936) циклічності розвитку локальних культур (більш докладно про це буде сказано дещо пізніше);

по-друге, концепція коловороту локальних цивілізацій А. Тойнбі. (про цю концепцію теж буде сказано пізніше);

по-третє, екзистенціальне тлумачення людської історії німецьким філософом Карлом Ясперсом (1883 – 1969). Саме К. Ясперс визнавав прогрес у галузі науки і техніки, заперечував його стосовно моралі і духовної культури в цілому.

Сучасна філософська думка ставить питання про ґрунтовне переосмислення як класичних теорій прогресу, так і його повного заперечення. Деякі філософи намагаються замінити поняття «прогрес» іншим поняттям. Так, американський соціолог Вільям Огборн (1886 – 1959) ще в 1923 році запропонував замінити термін «прогрес» поняттям «соціальна зміна». Пізніше американський соціолог Питирим Сорокін (1889 – 1968) увів у науковий обіг термін «соціально-культурна динаміка».

Якщо ми визнаємо прогрес суспільного розвитку, то постає питання про його критерії. Яке суспільство можна вважати більш прогресивним або менш прогресивним? Чи існують об'єктивні критерії такого порівняння?

На думку більшості сучасних зарубіжних і вітчизняних філософів, універсальним критерієм суспільного прогресу є загальне становище людини в соціальній системі, діапазон її загальнокультурного розвитку, рівень

матеріальної, соціально-політичної і духовної свободи. Тому прогресивнішою вважатиметься система, яка:

- створює більш сприятливі умови для самореалізації людини як особистості;
- відкриває ширші можливості для задоволення людських життєвих потреб;
- забезпечує такий рівень і структуру споживання загальнокультурних благ, що відповідають природі та призначенню людини;
- допомагає розкрити індивідуальні обдарування;
- забезпечує повну духовну свободу, психологічне задоволення людини своїм життєвим статусом і життєдіяльністю.

Таким чином, суспільний прогрес – це такий поступальний розвиток суспільства, що сприяє збільшенню міри свободи людини, розширенню можливостей для вільного розвитку її індивідуальності, утвердженню у взаєминах між людьми гуманізму і соціальної злагоди.

4. Етапи розвитку суспільства

З питанням суспільного прогресу тісно пов'язана проблема періодизації суспільного розвитку. Одним з перших дослідників цієї проблеми був італійський філософ Джамбаттіста Віко (1660 – 1744). У його трактаті "Засади нової науки про загальну природу нації" проаналізовано життєдіяльність соціальних систем у їхньому розвитку від племінного побуту до Нового часу. Його концепція дослідження суспільства шляхом розгляду духовної культури згодом стала прообразом майбутніх теорій циклічності розвитку цивілізацій.

Як уже зазначалося, Ж. Кондорсе всю історію людства поділив на десять самостійних епох як етапів людського розуму. Кожну з них він розглядав як прогресивнішу за попередню.

Відомий французький філософ Огюст Конт (1789 – 1857) запропонував закон трьох стадій історичного розвитку. За цим законом, вихідним етапом історичного розвитку було "теологічне мислення", пояснення всього людського буття дією надприродних сил. Другим етапом було "метафізичне мислення", тобто пояснення буття посиланням на деяку абстрактну сутність. Вершиною історичного розвитку стає третій, "позитивний" етап пояснення світу. Характерною рисою цього етапу є відмова від абстрактного знання й орієнтація на використання знання конкретного, "позитивного".

У марксизмі періодизація історії суспільного розвитку проводиться через категорію суспільно-економічної формації. К. Маркс виділив три основні формації: докласову, класово-антагоністичну та комуністичну. Але більшість послідовників К. Маркса виділяють п'ять формацій: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну.

Відомий соціолог Микола Якович Данилевський (1822–1885) розглядав рух людського суспільства як низку співіснуючих соціальних організмів. Їх він називав культурно-історичними типами, а на етапі зрілості – цивілізаціями. М. Данилевський виділив такі культурно-історичні типи: єгипетський,

китайський, асирійсько-вавілонський, індійський, єврейський, грецький, римський, арабський, германо-романський, мексиканський, перуанський. За М. Данилевським, цивілізація – це певний період розкриття тих унікальних задатків, що зумовлюють своєрідність духовного світу народів. Це своєрідний пік розвитку культури.

На відміну від М. Данилевського, німецький філософ Освальд Шпенглер (1880–1936) тлумачив цивілізацію не як злет, а як омертвіння відповідної історичної культури. Філософ нараховував вісім таких цивілізацій. До них належать: китайська, вавілонська, єгипетська, антична, арабська, західна, культура Майя та російська.

Англійський історик і філософ Арнольд Тойнбі (1889–1975) у 12-томному «Дослідженні історії» налічує понад тридцять цивілізацій. Із них донині збереглося лише шість: західна, візантійсько-ортодоксальна, російсько-ортодоксальна, арабська, індійська і далекосхідна (китайська, японо-корейська).

У теоріях, які визнають основою розвитку суспільства виробничу діяльність людини, критерієм для виділення його етапів вважається відмінність у технологічних способах виробництва. Наприклад, у технологічних концепціях ХХ ст. (Д. Белл, Р. Арон, У. Ростоу та інші) основою періодизації суспільного розвитку визначається технологія виробництва. Відповідно до технологічного детермінізму виділяються і типи цивілізацій. Наприклад, американський соціолог Деніел Белл (нар. 1919) поділяє історію на три фази, що послідовно змінюють одна одну:

- доіндустріальна, яка характеризує найнижчий етап в опануванні людиною засобами існування;
- індустріальна, яка ототожнюється з капіталізмом;
- постіндустріальна, яка знаменує стрибок до нових технологій, становлення нових соціальних відносин на основі інтелектуалізації, комп'ютеризації, ресурсозберігання тощо.

Сучасне суспільство, деякі вчені називають, як і Д. Белл, постіндустріальним, інші – інформаційним (американський соціолог Алвін Тоффлер), ще інші – суспільством управлінців тощо.

Усі ці концепції відбудовуються в межах системи спочатку «індустріального суспільства», «постіндустріального» та «інформаційного» як підтипів загальної парадигми суспільного розвитку.

Але ж справа не в назві, а в тому, як почуває себе людина в цьому суспільстві, як вона соціально захищена, як задовольняються її основні потреби.

Отже, з точки зору цивілізаційного підходу, як підходу послідовно нелінійного, історичний прогрес полягає в тому, щоб кожна цивілізація у процесі самовизначення збагатила своїм досвідом найважливіші цінності загальнолюдського характеру. Будь-яка цивілізація має ґрунтуватися на високих духовних надбаннях загальнолюдського масштабу.